

Прикази Reviews Comptes rendus

Sanja Lazarević Radak, 2011. *Na granicama orijenta. Predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata*. Pančevo: Mali Nemo, 321 str.

Prelaženje granice, po pravilu, donosi susrete sa novim i nepoznatim – susrete čije odjeke krije putopisna književnost. U knjizi *Na granicama orijenta*, koja predstavlja delično izmenjeno izdanje doktorske disertacije, Sanja Lazarević Radak, kroz analizu engleskih i američkih putopisa nastalih između dva svetska rata, izdvaja predstave o Srbiji koje, kao neizostavan deo balkanističkog diskursa, određuju njenu geosimboličku poziciju u pomenutom razdoblju.

Knjiga se sastoji od predgovora, uvoda i 15 poglavlja, uz završna razmatranja i sažetak na engleskom jeziku. U uvodu saznajemo da su predmet analize pojednostavljene predstave koje se javljaju u tzv. klasičnim putopisima – onima čiji su autori pohodili zemlje o kojima pišu te pretenduju na objektivnost. Pitanje objektivnosti putopisa jedna je od tema prva dva poglavlja u kojima su postavljene teorijske i pojmovne osnove čitave studije. Iz ugla postkolonijalne kritike Lazarević Radak vidi putopise kao jedno od sredstava sprovođenja kolonizacije i to one najsuptilnije – *narativne*, a njihovom analizu sprovodi u okvirima imagologije, oblasti komparativne književnosti koja uzima u razmatranje dostižna niža humanističkih disciplina, čime odgo-

vara obilju formi i jednako bogatoj sadržinskoj raznolikosti putopisa.

Naredna dva poglavlja, *Putopisi između dva svetska rata* i *Međuratna kriza i dinamika odnosa između istoka i zapada: rubni interval*, predstavljaju šire osvrt na teoriju putopisa, kao i opšte društvene, istorijske i političke okolnosti međuratnog perioda.

U nastavku, kroz zasebna poglavlja, izdvojene su najupečatljivije slike o Srbiji i njenom stanovništvu koje su na putovanjima stekli i kroz svoja dela preneli zapadni putnici. Završni odeljci ovih poglavlja posvećeni su internalizaciji ovih stereotipa u srpskom društvu.

Prvo od njih, *Konstruisanje deteta: geosimbolička infantilizacija Srbije u putopisnom diskursu*, posvećeno je stereotipu široko prihvaćenom i "spolja" i "iznutra". U putopisima međuratnog perioda Srbija je hronološki smeštena u predmodernu stanje, pred sam izlazak iz maloletnosti, što izaziva dvojak odnos putopisa. S jedne strane nailazimo na opčinjenost putnika zamorenog civilizacijom koji strepi za opstanak jednostavnog i prirodnog mesta u svetu koji se naglo menja, dok drugi ukazuju na *dečije bolesti*, kao što je "nemogućnost razgraničavanja političke stvarnosti i imaginacije".

Naredno poglavlje, *O tradiciji i modernosti*, govori o hibridnosti, sveprisutnoj u Srbiji, koju srećemo u opisima kafana – evropski uređenih, ali sa orijentalnom atmosferom ili ulica na kojima se ukrštaju asfalt i kaldrma. Spoj nespoji-

vog najvidljiviji je u gradovima koji dovode do kvarenja sela i njegovog "prirodnog" poretka. Moderna spoljašnjost i vrednosti prošlosti unose nemir, kvare poredak, i prema mišljenju autorke, paradigma su kolonijalne strepnje.

Poglavlje *Etnička heterogenost i balkanistički diskurs* posvećeno je predstavi stanovništva Srbije u očima zapadnih putnika. Na prvi pogled sve je jasno – na Balkanu žive "Balkanci" koji su rezultat ukrštanja i/ili kalamljenja mnoštva plemena i naroda. Ipak blizak susret sa "Balkancima" otkriva i brojne balkanske *Druge*. Ti drugi, odnosno manjine, su oni koji unose nemir, koji prostor Srbije čine stalnim žarištem sukoba. U neposrednoj vezi sa etničkom šarenolikošću u ovom vremenu je i pitanje rase kojoj je posvećeno poglavlje *Evolucionističko nasleđe i ideja rase*. Autorka smatra da je problem rasnog određenja balkanskih populacija koji se javlja u putopisima prisutan u "implicitnoj ideji o rasnom beskućništvu koje podrazumeva odsustvo autentičnog Orijenta i autentičnog Okcidenta". Ideja o beskućništvu prihvaćena je i u samoj Srbiji i označava potrebu okretanja Zapadu i napuštanja pozicije osmanske žrtve. Još jedna od orijentalističkih fascinacija koja se dovodi u vezu sa etničkom heterogenošću Balkana su jezici. Odgovor na pitanje iz naslova poglavlja (*Mešanje jezika: kako zvuči Srbija?*) je da, ukratko, srpski putopiscima zvuči *varvarski*, kako u izvornom (nerazumljiv) tako i u prenesenom (divlji) značenju reči.

U narednom poglavlju naslovljenom *Diskurs o ratniku*, autorka izdvaja dva modela ratništva koji su predstavljeni u tekstovima engleskih i američkih putopisaca. Prvo je ratovanje kome je uzrok viševakovna tuđinska vladavina, a koje postaje odbrambeni rat "malog hrišćanskog naroda" i dobija mučenički karakter. Njegovu potku čini folklor te kroz figuru

ratnika spoznajemo englesku recepciju balkanske epike i srpskih nacionalnih mitova. Drugo ratništvo proističe iz ratničkog duha i njegovi uzroci su u osobenostima balkanske genetike. Balkanski ratnik asocira na brutalnost, sklonost ka zločinu, nepoštovanju pravila rata, ukratko na one elemente koje putnici prepoznaju u ubistvu kraljevskog para Obrenović o kome se govori u poglavlju koje sledi. Iako se odigrao nekoliko decenija ranije, ovaj događaj privlači pažnju putnika koji su pohodili Srbiju između dva rata. "Politička kratkovidost," "diplomatska zaostalost," pa i "glupost" i "surovost" osobine su koje se putnicima javljaju pri pomisli na ubistvo kraljevskog para. Ipak ova brutalnost se najčešće shvata kao naučeno ponašanje, odnosno kao deo osmanskog nasleđa. Orientalna surovost, smatra autorka, je ta prema kojoj se Zapad samodefiniše i iznova povlači oštru granicu između svesnog i nesvesnog.

Sećanje na ovo ubistvo trenutno briše svu "komičnu apsurdnost Srbije, svo poštenje, neiskvarenost i mladalačku prijatnost," dakle sve odlike *romantične Srbije* kojima je posvećeno istoimeno poglavlje.

"Šta je pravoslavlje?" – centralno je pitanje koje putopisci postavljaju o religiji Srba. Odgovori koje daju nalaze se u sledećem poglavlju i kreću se od "paganke religije u odori hrišćanstva" do verskog supstituta političke vlasti i državnih institucija te okosnice identiteta. Pišući o odnosu pravoslavlja, države i politike, putnici dodaju na romantičnosti, egzotičnosti, drugojačijosti Srbije i pravoslavne crkve. Poentirajući, autorka ukazuje da je pravoslavlje, kao i sam Balkan, "pre proizvedena religija, nego religija sama, a ukoliko prihvatimo da Balkan može označavati lokalizovani haos, onda i pravoslavlje može nositi potencijal za loka-

lizaciju haosa, neodređenosti i nerazvijenosti koja se prepoznaje o diskursu o paganstvu i to u okvirima samog hrišćanstva kao religije Zapada".

Poglavlje naslovljeno *Internalizacija predstava o "nama" i "drugima"* posvećeno je usvajanju stereotipnih predstava, koje je najvidljivije na konstruktima karaktera, veoma popularnim u onom vremenu. Slike "tipičnog Srbina", onakvog kakav je ustrojen u okvirima balkanističkog diskursa i predstavljen u međuratnim putopisima, autorka pronalazi u tekstovima nekih od vodećih autora onog vremena (i dalje veoma aktuelnih u srpskoj javnosti), poput vladike Nikolaja Velimirovića, Vladimira Dvornikovića i Jovana Cvijića. Lazarević Radak izdvaja "unutrašnju" slike Srbije kao raskršća ili mosta koje još jednom ukazuju na "liminalnost kao idejni projekat Okcidenta koji se intenzivno retorički i praktično-politički eksploatiše i danas".

Graničnost Balkana, koja se nalazi u osnovi gotovo svih izdvojenih stereotipnih predstava, dobila je zasebno poglavlje. U njemu autorka govori o simboličkim aspektima graničnosti, a zatim izdvaja činioce koji su doprineli tome da Srbija ostane u okvirima balkanističkog diskursa i očuva liminalni status. Balkan kao međuprostor potvrđivao je (već poljuljanu) veru u postojanje granice, istovremeno dobijajući ulogu utočišta za svaki od dva sveta. Konačno popularnosti stereotipa doprinela je i dobra recepcija "iznutra" gde je negovan politički mit o kulturnoj i nacionalnoj izmeštenosti "iznad" dva sveta.

Na samom kraju, poredeći stereotipne slike koje se javljaju u međuratnom periodu sa onima koje im vremenski prethode i slede, autorka nas podseća na aktuelnost pitanja (ne)pripadanja Evropi i odnosa javnosti Srbije prema Evropi u kontekstu aktuelnih "evroatlanskih" integracija, sa

Evropskom Unijom kao političkom strukturom poistovećenom sa Evropom.

Zahvaljujući širini i aktuelnosti teme, ali i njenom temeljnom naučnom istraživanju, zasnovanom na relevantnim teorijskim konceptima koje prati besprekoran stil, knjiga *Na granicama orijenta* Sanje Lazarević Radak, zavređuje pažnju svih onih koji su zainteresovani za balkanologiju, antropologiju, istoriju, postkolonijalne studije i putopisnu književnost.

Vladimir V. Mihajlović

Arheologija kao teorija i društvena praksa

Александар Палавестра, 2011. *Културни контексти археологије. Филозофски факултет: Београд, 315 стр.*

Arheologija u našoj sredini ima istoriju dugu više od jednog veka, bogatu nalazima i građom koji su nesumnjivo značajni u evropskom, pa čak i svetskom kontekstu. Na drugoj strani, teorijsko promišljanje osnova discipline nikada nije predstavljalo najživlju oblast arheološkog delanja u Srbiji. Upravo objavljena knjiga Aleksandra Palavestre *Kulturni konteksti arheologije*, utemeljen, izvrsno napisan vodič kroz složenu, dinamičnu i izuzetno značajnu arenу kritičke istorije arheološke teorije i prakse, neophodan je i veoma značajan doprinos arheološkoj literaturi na srpskom jeziku, jer pruža osnov na kojem je moguće graditi nov pristup disciplini u našoj stručnoj zajednici.

Od sredine XX veka do danas arheologija kao akademska disciplina i istraživačka praksa, pretrpela je dve korenite promene paradigme: šezdesetih godina, posebno u anglo-američkoj sredini, artikulisan je naglašeno pozitivistički pristup izučavanju prošlosti na osnovu materijalnih tragova, po metodu i osnovnim po-